

УДК 352.07:347.122(477.82–25)“1569”

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ НАСЕЛЕННЯ МІСТА ВОЛОДИМИРА З ІНСТИТУТАМИ ВЛАДИ ДО 1569 Р.

Алла Бортнікова

*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
кафедра всесвітньої історії
просп. Волі, 13, 43000, м. Луцьк, Україна*

Окреслено стан соціально-економічного розвитку міста Володимира у другий половині 60-х рр. XVI ст. Здійснено аналіз привілею на магдебурзьке право Володимиру 1509 р., наслідків впровадження цього права в місті у контексті визначення правового статусу окремих його територій із відповідним населенням, характер їх відносин із місцевою і центральною владою. Розкрито сутність конфліктів між міщанами магдебурзької юрисдикції і жителями територій іншого правового підпорядкування. Доведено, що на практиці введення норм магдебурзького права не гарантувало міщанам реалізації їх законних прав і не захищало їх від свавілля державних урядників та місцевих князів і шляхти, які часто порушували наявні норми і традиції життя міської громади. Засвідчено підтримку Великого князя Литовського володимирських міщан в їх боротьбі за свої права і володимирським старостою, маршалком та іншими державними та місцевими урядниками.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, місто Володимир, магдебурзьке право, місцеве самоврядування, рада, лава, війт.

Реформа місцевого самоврядування, що відбувається в Україні, актуалізує питання вивчення вітчизняного досвіду управління територіальних громад на демократичних засадах. Значний науковий інтерес викликає історія функціонування міського самоврядування в умовах панування магдебурзького права, яке поширилося в українських містах у XV – XVI ст. До введення цього права місто у правовому відношенні не було відокремлене від решти території (землі), а існувало як частина єдиного соціального організму. В умовах підтвердженнь Володимиру магдебурзького права, яке запроваджено у XV ст. за часів Казимира, а можливо, й раніше, відбувався складний процес соціальної і правової диференціації його населення. У місті, крім міщан магдебурзької юрисдикції, проживали представники інших соціальних груп населення, у тому числі князі, духовенство і шляхта, які володіли землею, нерухомим майном і підлеглим населенням. За соціальним складом місто було поліетнічним і поліконфесійним – у міському просторі існувало декілька етноконфесійних громад.

Метою статті є аналіз правового статусу окремих соціальних груп населення, включно міщан, в умовах існування у місті Володимирі магдебурзького права, характер їх відносин з місцевою і центральною владами.

Великокнязівське місто Володимир часів входження Волині до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ) було середнім за величиною містом із розвиненою внутрішньою і міжнародною торгівлею, що засвідчує відповідна інфраструктура, наявність «права складу», митних комор та ін. У місті та передмістях Володимира у 1569 р. налічувалося 344 будинки, з третини яких (112) сплачено податки виключно «з диму», а решта платили за видами зайнятості – з земельних угідь, городів, торгівлі, ремесла [1, с. 42]. Крім слов'ян-

ського етносу, в місті жили представники інших етнічних спільнот (євреї, вірмени, татари), які мали своє самоврядування і юридичне підпорядкування. Усе це накладало відбиток на характер соціальних відносин, вимагало належного правового оформлення.

Певним чином цю проблему вирішували політико-правові акти, що запроваджували і підтверджували надання місту магдебурзького права. Так, привілей 1509 р. Володимиру розв'язував ці питання передачею усіх «мещанъ володимирскихъ, Ляхове и Русь» під присуд магдебурзького права. Їх «судити і радити» мали вїйт, бурмистри і радці правом «немецким, майтборским» на зразок малопольських міст Судомир (Сандомир), Люблін, Грубешов «без перешкод від володимирських намісників». Намісника/старосту та інших урядників позбавлено судової влади над населенням зазначеної юрисдикції, їх зобов'язано «въ тоє право ихъ не вступатися» [2, № VI, с. 28–31]. Водночас старости мали право суду над євреями.

Запровадження магдебурзького права, у контексті досліджуваної проблеми, є знаковим у кількох аспектах: по-перше, місто у правовому відношенні ставало диференційованим і поділеним на території, що належали магдебурзькій, замковій, церковній юрисдикціям і приватним особам; по-друге, міщани магдебурзької юрисдикції мали статус, який гарантував їм чітко визначені права; по-третє, відбувалася інституалізація міської влади з елементами міського самоврядування; по-четверте, місто і міщани під магдебурзьким правом отримали правовий імунітет від зазіхань із боку державних урядників (намісника, старости, маршалка), князів і шляхти.

Однак на практиці введення норм магдебурзького права не гарантувало міщанам реалізації їх законних прав і не захищало їх від свавілля державних урядників та місцевих князів і панів-шляхти, які часто порушували наявні норми і традиції життя міської громади. Так, місцеві землевласники не лише порушували права міщан на заготівлю деревини навколо міста «всімъ мешчаномъ места Володимерского, позволене им на вси стороны около того места дерево на будоване и дрова брати во всяких пушчах и лесехъ» [3, № 595, р. 437], а й норми привілею 1509 р., що забороняв встановлювати незаконні мита. У 1511 р. розгляд справи вїйта і міщан із королівським урядником Петрашком Калусовським щодо запровадження ним нового мита на «добровольнои дорозе» в розмірі одного гроша і по 100 головажень солі завершився «вироком» великого князя. Показово, що центральна влада встала на бік міщан і їх звільнено від сплати незаконного мита, а Калусовського зобов'язано повернути награбоване [3, № 594, р. 436–437].

Маршалок Волинської землі, князь Андрій Сангушкович та його син – володимирський староста князь Федір також порушували права міщан і втручалися в сферу дії магдебурзького права. Як засвідчує зміст привілею 1534 р., урядники судили міщан і вини (штрафи) з них стягували, а слуги й урядники маршалка і старости чинили суд не «вдолугъ правъ ихъ майтборскихъ» [2, № VI, с. 32].

Зміст привілею 1534 р. засвідчує масштабність зловживань і порушень володимирських урядників – маршалка Волинської землі й володимирського старости. Урядникам вказано на те, що вони з порушеннями збирали такі державні податки, як «серебщина» і «підводна»: «сребщизнь, и подводъ, и платовъ нашихъ господарскихъ и местскихъ подачок давати не кажете». Натомість збирали для себе «верховщину» в розмірі п'ятнадцяти грошей. Урядники замкового уряду порушували право міста на власну вагу і воскобійню, неправомірно їх використовуючи. Для проведення робіт із ремонту міського паркану вони надсилали своїх слуг, які грабували міщан. Дійшло до того, що після смерті міщанина, в якого залишалися прямі спадкоємці – дружина, діти і близькі, – урядовці старости присвоїли спадщину небіжчика. Вони також привласнювали готову продукцію шевців,

не сплачуючи їм грошей. Перелік зловживань старости доповнював факт запровадження ним окремого податку від продажу солоду: з кожної міри солоду наказував брати «поль корца». Додатковий тягар несли міські жителі й від виконання «стаційної» повинності: «колы теж послы наши, або татарские, або иншие чужеземы ходять до насъ въ поселъстве». І це при тому, що міщани мали звільнення від її виконання. У 1534 р. великий князь захистив міщан Володимира і залишив їх під юрисдикцією магістрату.

Лист став відповіддю на звернення в'їта, бурмистрів, радців і міщан щодо грубого порушення їх прав маршалком волинської землі і володимирським старостою. Великий князь заборонив цим володимирським урядникам втручатися в дію міського уряду і життєдіяльність громади й не порушувати чинних норм магдебурзького права. За ними, старости, за винятком важких карних злочинів (пограбувань, нанесення ран шляхтичеві, насильства, навмисного підпалу), не мали права судити міщан, посилати до них вижив і децьких. Старостам заборонялося брати «верховщину» з городів, гумен, пустих дворощ. Слуги старости, які проживали на міських землях, мали разом із міщанами сплачувати державні податки, зокрема платити «серебщину» і виконувати підводну повинність. Слуг старост передано «въ присуд права ихъ майтборского». Старостам наказано повернути місту важницю й воскобійню. Старості та його урядникам заборонено привласнювати спадщину міщан: вона переходила за спадком. Заборонялося також грабувати ремісників: «въ шевцовъ силою ботовъ безъ пенезей не маєте отнимать», брати податок із солоду, примушувати міщан до виконання стаційної повинності, «посломъ жадныхъ стации давати не мають». Великий князь, під загрозою сплати трьох тисяч кіп грошей, наказав старості: «жадныхъ кривдъ и тяжкостей и новынъ вы сами и врадники и слуги ваши не чинили и заховали бы есте ихъ во всемъ водле права ихъ майтборского» [2, № VI, с. 33].

У 1560 р. Жигимонт Август підтвердив юридичну силу привілеїв 1509 р. і 1534 р. Володимирський в'їт, бурмистри, радці і міщан мали «межи собою правомъ майтборскимъ» судити і управляти. Старостам і його урядникам заборонено судити міщан і брати з них заруки. Міщани не мали сплачувати мит у Володимирі, Володимирському та Луцькому повітах, а лише в Луцьку. Торговці, що приїздили у Володимир, мали платити «померное» – отъ каждое мацы по пенею» і «мостовое – зъ гостя по полгрошику», а кошти йшли на «оборону местскую». Міщанам підтверджено право, надане Олександром на заготівлю деревини на відстані двох миль від Володимира, крім гаїв і дерева бортного [2, № VI, с. 33]. Маємо свідчення того, що у Володимирі місцеві землевласники порушували засадничі права, які гарантувало міщанам магдебурзьке право у частині вільного користування лісом на відстані двох миль від міста.

Ревізії володимирського замку та інші джерела засвідчують існування в місті численних груп населення, підпорядкованих різним юрисдикціям: міській, замковій, церковній та приватних осіб. У 1545 р. у місті існувало понад 20 юридично відокремлених осель приватних власників [4, с. 169]. Така ситуація не могла не позначитися на характері міського управління, гостроті конфліктів між жителями міста магдебурзької юрисдикції та іншим населенням. Володимирський в'їт, бурмістр, радці і міщани скаржилися ревізорам у 1545 р. на князів, панів і зем'ян Володимирського повіту (перелічено 23 особи) нібито вони в місті, «людемъ своим, которыи в оных домех мешкають, подвод и платовъ и иньших повинностейи местских полонити и в том имъ помагати не кажутъ» [4, с. 169]. Значну частину приватних маєтностей і землеволодінь розташовано у передмістях Володимира: Зап'ятничі, Завалля (Завалское), Засмочья (Засмоцьке), Залужжя, Плебанівці, Михайлівське.

Однак особливе незадоволення у міщан викликала діяльність старости кн. Ф.А. Сангушковича через те, що його люди, проживаючи у власних будинках на міській

землі, не виконували міських повинностей. Це були ремісники (цирульник, пічник, слюсар, окопник, коновал), які нібито обслуговували і ремонтували володимирський замок. Щоправда, від деяких із них староста «відступився» і визнав, що вони мали виконувати міські повинності. До того ж, володимирський староста разом із луцьким старостою А.М. Сангушковичем раніше утримували ще 24 особи, а тепер староста володимирський поселив на власній міській землі 40 осіб, які не бажають разом із містом виконувати повинностей: «ни платов, ани подвод, ани роботь посполъ з местомъ полнити не хочуть в платежах, ни в подводах, ни в роботе» [4, с. 170]. Відкидаючи звинувачення у порушенні закону, староста запевняв, що ці люди живуть на його власній, а не на міській землі, на що в нього є судовий лист від господаря [4, с. 170–171]. Матеріали ревізії 1552 р. також засвідчують існування конфліктів із населенням міських юридик князів, панів і шляхти щодо виконання ними правил співжиття, визначених магдебурзьким правом: «присуду міського не виконують, парканів не роблять, підвод, стацій, сребщини, ординщини, ані жодних податків господарських міських не дають» [5, с. 1417].

Інша проблема, що потребувала правового регулювання, – відносини міста і церкви, які торкалися, насамперед, земельних питань. Зокрема, володимирському вїтові «вручено» повідомлення про виклик до суду за позовом володимирського й берестецького владика Феодосія і прихожан соборної Успенської церкви щодо кривди «в людех и в кгрунтех церковных». Справа була настільки складною, що її мав розглядати головний Люблінський трибунал [6, арк. 115 зв.–116 зв., 147–148, 149, 149 зв.] 12.10.1569 р. міський уряд і міщани Володимира на чолі з вїтом Михайлом Дубницьким уклали угоду з Володимирською єпископією щодо розподілу церковних і міських володінь та врегулювання між ними господарських і правових відносин. В акті угоди, зокрема, йшлося про те, що «и мещане вси сами перед нами добровольне визнали», що ці церкви «з векав были и тепер ест» у підпорядкуванні володимирських владик. А владика з капітулою визнали право міських урядників і міщан на володіння і користування міською власністю [7, с. 249–254].

Отже, простежується послідовність дій центральної та міських влад щодо закріплення та розширення правової бази функціонування міського самоврядування на засадах магдебурзького права у Володимирі. Міщани, користуючись перевагами магдебурзького права, водночас потерпали від конкуренції з боку землевласників, які господарювали на прилеглих до міста територіях, а також від жителів приватних юридик, які порушували права міщан і часто не виконували загальноміських повинностей. Вплив старости на міську громаду посилювався через те, що суду старост підлягали представники етноконфесійних груп, зокрема євреї, які становили значну частину населення міста. Організація суспільного життя міста, побудована за такими принципами, неминуче створювала підґрунтя для соціальних конфліктів: між привілейованими та непривілейованими верствами населення; інститутами державної влади і міським самоврядуванням; правом і беззаконням; міщанами магдебурзької юрисдикції і власниками та жителями юридик; церквою і міщанською громадою на магдебурзькому праві тощо.

Список використаної літератури

1. Україна і Велике князівство Литовське в XIV – XVIII ст.: політичні, економічні, міжнародно-соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі: V Міжнародна наук. конференція Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. 13–16 вересня 2017 р. Тези доповідей. Київ: Ін-т історії України НАН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 88 с.

2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – АЮЗР). Ч. V. Т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев: Университет. тип., 1869. 636 с.
3. Lietuvos Metrika (1499–1514). Kn. Nr. 8: Užrašymų knyga 8 / parengė A. Balulis. R. Firkočiūsis, D. Antonavičius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 708 p.
4. Литовська Метрика. Кн. 561. Ревізія українських замків 1545 року / підгот. В.М. Кравченко. К.: [б. в.], 2005. 596 с.
5. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficz-nym i statystycznym opisana / M. Baliński, T. Lipiński. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. Т. II. Cz. 2. 1431 s.
6. ЦДІАК України. Ф. 28 Володимирський городський суд. 1566–1756 рр. Оп.1. Спр. 4. Володимирська городська записова і поточна книга 1569 р. 309 л.
7. АЮЗР. Ч. VIII. Т. 6: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV – XVIII вв. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1911. 624 с.

LEGAL RELATIONS OF THE VOLODYMYR CITY POPULATION WITH THE POWER'S INSTITUTIONS TILL 1569

Alla Bortnikova

*Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of World History
Volya Avenue, 13, 43025, Lutsk, Ukraine*

The state of social and economic development of the city of Volodymyr in the second half of the 60's of the 16th century has been outlined. The analysis of the privilege for the Magdeburg Law to Volodymyr in 1509, the implications of the introduction of this right in the city in the context of determining the legal status of certain territories and burghers, the nature of their relations with local and central authorities has been carried out. The essence of conflicts between burghers of Magdeburg jurisdiction and inhabitants of territories of other legal subordination has been revealed. It has been proved that in practice the introduction of the norms of Magdeburg law did not guarantee burghers the exercise of their legitimate rights and did not protect them from the self-will of government officials and local princes and gentry, who often violated the existing norms and traditions of the city community life. The support of the Grand Duke of the Lithuania of Volodymyr's burghers in their struggle for their rights with the Volodymyr's headman, Marshaleck, and other state and local government officials has been certified.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, the city of Volodymyr, the Magdeburg law, local self-government, council, lava, Vogt.